

ÇALIŞMA SÜRECİ VE SAĞLIK: TARİHSEL MADDECİ BİR DEĞERLENDİRME*

Vicente NAVARRO**

(Türkçesi : Dr. Ata SOYER - Dr. Bülent PİYAL)

Bu makale tarihsel maddeciliği çözümleme yöntemi olarak kullanıp, çalışma süreci ile sağlık arasındaki ilişkileri tartışmaktadır. 1. bölümde çalışma sürecinin unsurları ile sağlık arasındaki ilişki kavranmaktadır. 2. bölümde çalışma sürecinin tarihsel gelişimi ve bunun sağlık alanındaki sonuçları yabancılaşmanın farklı biçimlerinin sağlık üzerindeki etkileri özellikle vurgulanarak çözümlenmektedir. 3. bölümde ekonomik etkinliğin farklı alanlarındaki değişimler ve bunların sağlık üzerindeki etkileri incelenmekte, sermayenin uluslararası hareketliliğinin sağlığın yitirilmesinin farklı biçimleri üzerindeki etkilerine ilişkin bir tartışma da bu incelemeye eklenmektedir. İş ile sağlık arasındaki ilişkinin açıklığı ve bu açıklığın çalışma stratejilerinin belirlenmesindeki işlevselliği de aynı bölümde sunulmuştur.

GİRİŞ : İŞ VE SAĞLIK

Kapitalist Batı Dünya için son on yıldaki en önemli gelişmelerden birisi, iş ile sağlık arasındaki ilişkinin yeniden farkedilmesidir. Bu ilişkinin kuramsallaştırılması büyük ölçüde işin nasıl kavrandığına bağlı olarak önemli farklılıklar göstermiştir. Kaynakların çoğunda iş bir çevresel sorun olarak ele alınmıştır. Buna göre iş, işçiyi hastalandırabilecek ya da kazaya uğratabilecek fiziksel, kimyasal, psikolojik etkenlere maruz bırakır. Böylesi bir iş anlayışından köken alan girişim stratejisi ise işçinin hastalık yapıcı etkenlerle karşılaşma sıklığının azaltılmasıdır. Böylesi bir görevin büyük önemi azımsanmamakla birlikte, bu iş anlayışından kaynaklanan kuram ve uygulama birey olarak işçiyi ve çevresini birlikte belirleyen toplumsal ilişkilerin kavranmasını ciddi biçimde engelleyen birey-çevre ikilemini üretmektedir.

İş işçinin gereksinimlerini ve beklentilerini karşılayabileceği gelir benzeri olanaklar kaynağı olarak gören bakış açısı bir diğer iş anlayışıdır. Bu iş anlayışı Anglo-Sakson toplumbilim geleneğinde başat olan Weber'ci geleneğin en geçerli anlayışlarından bi-

ridir. Bu gelenkte işçi öncelikle üretim alanı yerine değişim, dağıtım ve tüketim alanlarında tanımlanmış gelir, eğitim, statü benzeri özgün nitelikleri olan ücret sahibi ya da tüketici olarak görülür. Bu kuramsal senaryoda iş bir etkinlik ve toplumsal ilişki olarak görünmez. Yurttaşlar işçi olarak değil, tüketici olarak algılanır ve tanımlanırlar.

Bu yaklaşım, bireylerin beslenmelerine, tüketimlerine, beklenti düzeylerine, yaşama tarzlarına, sağlık hizmetlerini kullanmalarına, barınma olanaklarına, ve benzerlerine bakarak sağlık düzeylerini tanımlamayı amaçlayan araştırmaların çokluğunu açıklamaktadır. Buna en yakın örnek Birleşik Devletler'de ünlü bir akıl sağlığı uzmanı tarafından yayınlanan akıl sağlığının korunması konusunda yürütülmüş kapsamlı müdahale araştırmasıdır. Bu ve benzeri araştırmalarda iş sağlık ve hastalık belirleyicisi olarak değerlendirilmediğine göre, Birleşik Devletler halkının çalışmadığı bile düşünülebilir. Benzer biçimde Birleşik Devletler Hastalık Denetleme Merkezi tarafından dağıtılıp, çok yaygın kullanılan ve bireysel risklerle tehlikeler konusunda veri toplamayı amaçlayan Sağlık Tehlikelerini Belirleme Anketi de Birleşik Devletler yurttaşlarının bireysel özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi derlemektedir. Bu ankette beslenme, sigara alışkanlığı, sürücü davranışları v.b. türü her tip soru deneklere sorulmakta ama bireyin mesleğine ya da iş türünü ilişkin tek bir soru yer almamaktadır.

Bu ideolojik yanıtta tüketim toplumunda tıp fakültelerinin ve sağlık meslek okullarının eğitim programlarına da yansımaktadır. 100'den fazla tıp fakültesinin yalnızca 12'sinin eğitim programlarında iş sağlığı yer almaktadır ve bu konuya ayrılan süre de son derece sınırlıdır.

Bireylerin işçi değil de, ücret sahibi ya da tüketici olarak algılanması, uğradıkları zararın öncelikle parasal tazminini amaçlayan toplumsal müdahale stratejisinin uygulanmasıyla sonuçlanmaktadır. Sağlık satılmakta, hastalık ve ölüm tazmin edilmektedir.

Bu iki gelenekten ayrışma Eyer ve sterling'in sağlığın ve hastalığın toplumun toplumsal örgütlenmesi tarafından belirlendiğini ve yarattığı stres ile de ölümü ve hastalıkları belirlediğini tanımlayan ilginç çalışmalarıyla başlamıştır. İş, Gelişmiş Kapital-

* International Journal of Health Services Vol. 12, No. 1. (1982)'de yayınlanmıştır.

** Johns Hopkins Üniversitesi Hijyen ve Halk Sağlığı Okulu öğretim üyesi.

lizm olarak tanımlanan stresli karmaşa içinde toplumsal bütünü en temel stres kaynaklarından birisidir. Eyer ve Sterling'in çalışmalarının en büyük başarısı Weber'ci gelenekten ayrılmaları ve bütünü ele almalarıdır. Hegelci gelenekte gerçek bütünselliği içinde tanımlanır. Bütünselliğin bu aşamasında Gelişmiş Kapitalizm "endüstrileşme" ya da "ilerleme" ile eşdeğer tutulmaktadır. Adı geçen mükemmel çalışmanın değeri, çözümlenmemiş doğasıyla hastalık yapıcı bir bütün olan gelişmiş kapitalizmin farklı bileşenlerinin nasıl üretildiğine, bu bileşenlerin toplumun farklı katmanlarının sağlığını ve hastalıklarını nasıl etkileyip belirlediğine açıklık getirememesiyle sınırlanmıştır. Eyer ve Sterling'in başarıları gerçek bir eğilimin farkına varmalarıdır. Zayıflıkları ise yapısal kaynakları tanımlayamamalarıdır. Gelişmiş kapitalizmin nasıl yapıldığına ve yeniden üretildiğine yönelmeyerek "bireysel gevşeme", "komünal yaşam" benzeri değişim stratejilerinde de sınırlanmışlardır.

Toplum stres yapıcı etkenler kümesi değildir. Üretim, tüketim ve değişim gündelik yaşamın farklılarına bir değişim bütünü oluşturmak üzere katılırlar. Toplumsal bütünlük için değeri kalan zamanların kendi içlerinde nasıl ilişkileneceklerini belirleyen etkinlikler vardır. Marksist geleneğe göre üretim diğer bileşenlerin doğasını belirler. Bu gelenek uyarınca, örneğin Laurell işi toplumsal yaşamın temel düzenleyicisi ve toplumsal çelişkinin somut tanımı olarak görmektedir. Laurell'in belirttiği gibi:

"Toplumsal yaşamın üretilmesi ve yeniden üretilmesi sürecinde üretici bölümün belirleyici olduğu kapitalist toplumda en azından iş sürecinin gereksinimlerinin toplumsal yaşamın tümünü düzenlediğini ileri sürmek olanaklıdır. Bazı durumlarda bu çok açıktır ve iş yaşamı ile tüketim dünyası arasındaki ayrıma ilişkin ideolojik dayatma görünmez olur. Örneğin bazı bölgelerde fabrikalar çevresine kurulan işçi sınıfı yerleşimleri toplumsal yaşamın işyeri gereksinimlerine göre düzenlendiğini gösterir. İşverenim ismiyle anılan okullarda çocuklar işçi olmak için eğitilip, tenefüslerde de boş zamanlarını nasıl değerlendireceklerini öğrenirlerken, fabrikada varidya başlangıcını bildiren keskin düdük sesi fabrikanın çalışma düzenini o çevreye dayatır."

Üretim toplumun ve sağlık da dahil toplumsal olguların yeniden üretilmesinde anahtar görevi yapar. Bu gerçeğin farkında olunması özgün stratejik müdahalelere yönlendirir. Palloix'nın yazdığı gibi:

"Dünyayı değiştirmek üretim biçimini değiştirmektir, sınıf savaşımı sürecinde diğer bileşenler arasında üretim sürecini ve üretimin örgütlenme biçimi

mini değiştirmektedir. Yoksa değişim süreçlerinin tümü başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Çünkü toplumun sınıfsal ayrışmasının, sınıf savaşımının köklerini biz iş sürecinde ve üretimin örgütlenme biçiminde buluruz, bu kapitalizm orada yeniden doğar ve üretilir."

Marx'a atıfta bulunan "yeni düşünürlerin" ve Foucault'nun "erki, ekonomik süreç olarak adlandırılan diğer ilişki biçimlerine göre dışsal bir konumda tutan" görüşlerinin aksi doğrudur. Marx ve izleyicileri, Foucault'nun ekonomik alan olarak adlandırdığı üretimi, erkin yeniden üretildiği en önemli alan olarak görürler.

Ancak bu, erkin tümüyle üretim alanında üretilmediği, tüm ilişkilerin sınıf ilişkisi olduğu, toplumda her şeyin iş alanında olup bitenle açıklanacağı anlamına gelmez. Bunun ötesindedir. Diğer alanlarda-değişim ve tüketim ve diğer düzeylerde-ideolojik ve politik, olup bitenlerin iç özerklikleri vardır. Bu alanlar ve düzeyler üretimi etkilerler ve üretim tarafından etkilenirler, ama toplumsal yapı ya da toplum olarak adlandıracağımız bir bütün içinde yaratılırlar ve bu bütünlükle eklenirler. Üretim bu toplumsal yapıyı nitelleyen temel bileşendir. Bu nedenle Marx: "kapitalist üretim, değişim, tüketim ve dağıtım biçimi" yerine "kapitalist üretim biçiminden" bahseder.

Bu anlayış nedeniyle, sağlık ve toplum arasındaki ilişkinin kavranabilmesi için üretim ilişkileri ve güçleri ile sağlık arasındaki ilişkinin kavranmasından yola çıkılması gerektiğine inanıyorum. Sonraki bölümün anahtar konusu iş, iş ilişkileri ve sağlık arasındaki ilişkidir.

SÖYLEM TARZIYLA İLGİLİ NOT

Birleşik devletlerde bunaltıcı ideolojik ayrımcılığa bağlı olarak Marksist görüş dramatik yalnızlığa itilmiştir. Bu durum araştırılması düşünülen bu alandaki önemsiz bir çalışmanın herşeye rağmen neden Marksist çözümlene yöntemi ve söylem kullanılarak yapıldığını açıklayacaktır. Not bu konuya açıklık getirmektedir. Birleşik Devletler'de egemen toplumbilim anlayışında Marksist söylemle ilgili kavramları ve terimleri kullanmak çok güçtür. Sınıf savaşımı, kapitalizm ve emperyalizm gibi kavram ve terimlerin kullanılması sıklıkla lafazanlık olarak değerlendirilir ve egemen pozitivist ve işlevselci okullarca reddedilir. Bu terim ve kavramlar genelde okuyucuyu kuşkululukları konusunda uyarmak istercesine tırnak içinde yazılırlar. Toplum bilim dergilerine katkıda bulunan Marksistler makalelerini daha "anlaşılır", "az anlam yüklü", geçerli toplum bilimsel düşünceye uygun terimler kullanarak yeniden yazmaları konusunda yöreklendirilirler. *

Ama dil ve söylem tarafsız değildir. Her ideolojik görüşün kendisine anlam yükselen ama karşıtlarınca lafazanlık olduğu için reddedilen söylem terimleri vardır. Terimlerdeki değişikliğin anlamlılığın ötesinde önemi vardır. Bu bir görüşün bir diğeri üzerindeki dayatmasıdır. İşte bu nedenle geleneksel öğütlere uymadım. Bu yazıdaki terimler ve yaklaşım Marksist gelenek çizgisine yerleştirilmelidir. Daha sık sık Marx ve Engels'in yapıtlarına göndermeler yaptım. Amacım ilahi Talmudic çağrıya uyarak kutsanmış metinler arayışına girmek değildi: bunun yerine iş ile sağlık arasındaki ilişkiyle ilgili anlayışımın dayanaklarını onların yazılarında oluşturabilmektir. Althusser'in ustalıkla vurguladığı gibi: Okuyucunun Marx okuması, Marx'ı kendisi için okumasıdır, benim durumumda kendim için Marx okumamdır. Bu nedenle okuduklarımın ve anlayışımın kaynaklarını belirtmem önemlidir.

Birleşik Devletler'in deneye dayalı kültürel yapısı içinde gereksinim duyulacak son açıklama ise olaylarla ilgilidir. Bu metinde olaylar görüşlerimin kanıtı olarak değil konunun görüntüleri olarak sunulmuştur. Sunduklarım yeni olaylar değildir. Ama bu olayları, gerçekliğimizi daha iyi anlamamızı sağlayabilecekleri bir kuramsal bütünlük içinde birbirleri ile ilişkilendirmeye çalıştım. Bunun bir ilk adım olduğunu, geliştirilmeye ve düzeltilmeye gereksinim duyduğunu bildiğimi söylemek ise gereksizdir.

BÖLÜM I : EMEK SÜRECİNİN UNSURLARI VE SAĞLIK

Bu bölümde iş ile sağlık arasındaki ilişki tarihsel maddecilik çözümleme yöntemi olarak kullanılacak, kavramlaştırılacak ve kuramlaştırılacaktır. Tarihsel Maddecilik ile üretim, tüketim ve değişim gibi farklı bileşenlerden ve ekonomik, siyasi, hukuki, ideolojik, v.b. farklı düzeylerden oluşan toplumsal bütünü üretimi hareket noktası olarak ele alan çözümlenmesini kastediyorum.⁽¹⁾

Engels'in belirttiği gibi

"Tarihin maddeci kavranışı üretimin ve onu izleyen ürün değişiminin toplumsal yapılanmanın tümünün temeli olduğu önermesinden yola çıkar. Tarihte ortaya çıkan her toplumda; toplumsal düzen, sınıfsal ayrışma, zenginliğin dağılımı; ne üretildiğine, nasıl üretildiğine ve ürün değişiminin nasıl yapıldığına bağlıdır. Bu bakış açısıyla tüm toplumsal değişimlerin ve siyasi devrimlerin son nedenleri insanlığın beyininde ya da ebedi gerçek ve adalet anlayışında değil üretim ve değişim biçim değişikliklerinde aranmalıdır. Nedenler felsefede değil her gün dönemin ekonomilerinde aranmalıdır."

Başka bir deyişle her toplumun temelini oluşturan ne ürettiği ve nasıl üretilip dağıttığıdır. Her üretim birbirinden ayrılmaz iki unsuruyla nitelenir: doğal ya da önceden işlenmiş bir nesnenin belirlenmiş bir ürüne dönüştürülmesi süreci olarak tanımlanabilecek emek süreci. Bu dönüşüm belirlenmiş insan etkinliği ile ve belirli emek aletleri ile gerçekleştirilir. Emek sürecinin içinde gerçekleştiği somut tarihsel biçimler olarak tanımlanan üretim ilişkileri.

1. Şekil emek sürecini grafik olarak betimlemektedir. Bu sürecin unsurlarına emek nesnesi, emek araçları ve emek gücü de katılır.

Emek Nesnesi

Bunlar üzerinde emeğin yoğunlaştığı nesnelere dir. Maddi ürünlerin üretiminde iki tip nesne kullanılabilir: ham maddeler ve yarı işlenmiş maddeler.⁽²⁾ Hammaddeler doğrudan doğadan gelen cisimlerdir ve emeğin birinci görevi onu doğadan çıkartmak ya da doğal biçiminden uzaklaştırmaktır. Örneğin madenler madenden çıkartılırlar, ağaçlar ormadan kesilirler. Yarı işlenmiş maddeler ise daha baştan emek kullanılarak belirli değişime uğramışlardır. Örneğin artılmış altın.

Yarı işlenmiş maddeler ürünün temel unsuru olabilirler ya da ona yarı işlenmiş yardımcı madde olarak katılırlar. Bunlar a: emek araçları tarafından tüketilirler: örneğin dişlilerde kullanılan yağ. b: asal yarı işlenmiş maddeye onda dönüşüm oluşturmak üzere katılırlar: yün ya da deriye katılan boya gibi, c: yalnızca emeğin edimini desteklerler: işin yapıldığı alanı aydınlatmak ya da ısıtmak için kullanılan maddeler gibi.

Kimya endüstrisi benzeri modern endüstrilerde asal ve yarı işlenmiş maddeler arasındaki ayrım ortadan kalkmıştır çünkü yarı işlenmiş maddelerin hiçbirisi son üründe görünmez. Çoğu durumda farklı yarı işlenmiş maddeleri ayırmak ya da ayırdetmek olanaksızdır.

İş nesnesinin incelenmesi o nesnenin fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerini dikkate alınmalıdır. Çünkü ciddi sağlık riskleri oluşturabilirler. Endüst-

(1) Emek süreci ilk kez Karl Marx tarafından Kapital'in birinci cildinde tartışılmıştır. Makalem bu bölümünde bu ciltten ve M. Harnacker'den geniş ölçüde yararlandım. 9. Kaynakta Harnacker tarafından tanımlanan kavramlar duruma göre uyarlanmış ve hatta gerekli durumlarda değiştirilmiştir.

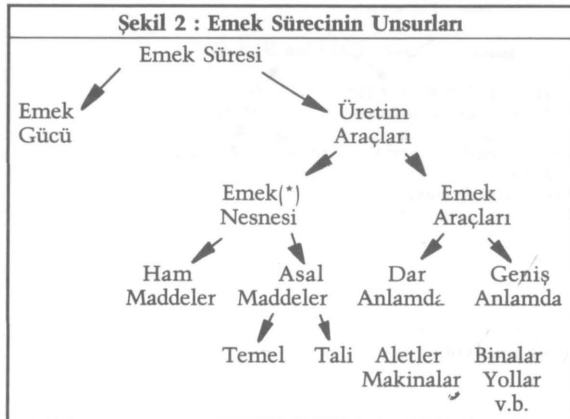
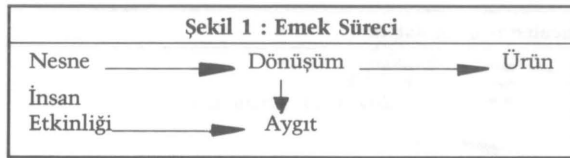
(2) Hizmet üretiminde, üzerinde emeğin yoğunlaştığı nesne, ürün ya da hizmet tüketicisi olabilir. Örneğin öğretmen ya da hekim emeğinin nesnesi olan öğrenci ya da hasta aynı zamanda hizmet tüketicisidirler.

ride kullanılan altın benzeri hammaddeler, binlerce kimyasal madde benzeri yarı işlenmiş maddeler üreticilerin sağlığını etkileyebilirler.

Emek Araçları

Marx'a göre emek araçları terimi dar ve geniş anlamıyla kullanılır. Dar anlamıyla kullanıldığında işçinin doğrudan işi için ve kendisi ile emek nesnesi arasında kullandığı el aletleri ve aygıtlar anlaşılır. İşçi ile emek nesnesi arasında bağlantı görevi yaparlar. Madenci için motorlu küreği, terzi için dikiş makinası, daktilocu için daktilosu bunlara örnektir. Geniş anlamıyla ise emek araçları dar anlamda kullanılanlara ek olarak dönüşüm sürecine doğrudan katılmamakla birlikte sürecin gerçekleştirilmesi için vazgeçilemez olan malzemelerin tümünü içerir. Onlar olmadan iş yapılamaz. Fabrikalar ve toprak buna örnektir.

Emek araçları teknik gelişmişlik düzeylerine ya da özgün toplumsal ilişkilerine göre çözümlenebilirler. Birinci yaklaşımda araştırılması gereken alanlar işin gerçekleştirilmesi için gerekli fiziksel çaba, işçiler ve işçilerle iş nesnelere ve emek araçları arasındaki ilişkilerdir. Emek sürecinin bu farklı bileşenlerinin herbiri emek sürecini yaratan toplumsal ilişkilerin bir tanımıdır. Örneğin kapitalizmin makinalaşma aşamasında yaratılan iş aygıtları işçiye o döneme özgün bir çalışma tarzı dayatır. Makinalar benzeri çalışma aygıtları işçiye bir iş ritmi dayatırken, karar verme hakkını da sınırlar. Her ikisi de işçinin değil ama emek aygıtlarının kazaya eğilimlerini bazı koşullarda artırırlar.

(*) Maddi malların üretiminde

İş nesnelere ve iş araçlarının katılımı sağlanmadan maddi mal üretimi gerçekleştirilemez. Marx'ın bu unsurları üretim araçları olarak tanımlamasının

nedeni budur. Üretim araçları genel anlamda emek nesnelere ve emek araçlarından oluşurlar. (Şekil 2).

Emek Gücü

Üretim sürecine katılan insan etkinliği genelde iş ya da emek olarak tanımlanır. Ürünlerin belirli miktarında karşılığını bulan iş belirli miktarda insan enerjisi harcanmasını gerektirir. Marx iş sürecinde harcanan insan enerjisini emek gücü olarak tanımlar. Emek gücü ve iş iki farklı kavramdır ve bu farkın ayırılması çok önemlidir. Herbiri farklı gerçeklikleri tanımlarlar. Örneğin sebze konservesi yapılırken, makina belirli miktarda işi belirli sürede yapar ve bunu yaparken belirli miktarda elektrik enerjisi kullanır. Benzer olarak makarna fabrikasında çalışan bir işçi 8 saatlik çalışma sürecinde belirli ağırlıkta makarnayı paketler ve bunu yaparken belirli miktarda insan enerjisi harcar. Bu nedenle insan enerjisi ya da emek gücü, bu emek gücünün harcanması ya da tanımı olan gerçekleştirilmiş işten kökten farklıdır.

Klasik ekonomi bu iki kavramı birbirine karıştırdığı için kapitalist sömürünün kökenini; bir başka deyişle değer yaratımını bulamamıştır. Ücreti işçinin gerçekleştirdiği işin fiyatı olarak tanımlamıştır. Halk dilinde "günlük çalışma" karşılığı olarak "günlük ücretten" sözedilir. Eğer durum böyle olsaydı, her işçiye ne kadar ödeme yapılacağı yaptığı işin fiyatının belirlenmesiyle (ayakkabı fiyatı çarpı yapılan ayakkabı sayısı) hesaplanacak ve işçiye bu tutar ödenecekti, bu da işçinin çalışmasının fiyatı olacaktı. Ama kapitalistler işçiye bu yolla ödeme yapmazlar. Ödeme yolu bu olsaydı kapitalizm yok olurdu. Klasik ekonomistler de emeğin fiyatını bu yolla hesaplamazlar. İşçinin emek gücünü yeniden üretmesi için tüketmesi gereken mal ve hizmetlerin fiyatını hesaplarlar. Bu emek gücünün yeniden üretiminin maliyeti tarihsel ve politik olarak belirlenmiştir. İşçi sınıfının sınıf savaşımı sürecindeki direngenliğine bağlıdır. Üzerinde durulması gereken işçinin her zaman tükettiğinden fazlasını üretiyor olmasıdır. Başka bir deyişle kapitalistlerin gereksinimi emek gücünün yeniden üretiminin maliyetinin, yani bireysel ve toplumsal ücretin işçiler tarafından üretilen malların fiyatından düşük olmasıdır. Artık değer işçinin fazladan ve emek gücünün değerinin üzerinde ürettiği değerdir. Sömürünün düzeyi artık değerle ya da ödenmemiş emekle ölçülür. Örneğin 1977'de 197.000 üretim işçisi taş kömürü ve linyit üretmişlerdir. İşçiler çıkartım sürecinde kömüre 10.9 Milyar dolar değer katmışlar bunun karşılığında işçilere 3.2 milyar dolar ödenmiştir. Buna göre ortalama işçi geliri 16.200 dolar olurken, kömür işletmesi ve işletmenin bankası işçi başına ortalama 39.000 dolar gelir sağlamıştır. İşçiye ürettiği her doların an-

cak 29 sentini alma izni verilmiştir, onun da çoğunluğu eyalet ve devlet vergilerine gidecektir.

Artık değeri arttırmanın iki farklı biçimi vardır. Bunlar emek gücünü sömürmenin iki farklı türüne karşılık gelirler. Her biçim sırasıyla işçinin tüketilmesini ve sağlığının elinden alınmasını tanımlar. Birinci biçim işçinin toplam çalışma süresinin arttırılmasıdır. Eğer işçi 4 saatte emek gücünün değerinin eşdeğerini üretiyorsa, çalışacağı sonraki 4 saatte % 100'lük bir artık değer üretecektir. Ama eğer kapitalist çalışma süresini 12 saate çıkartabilirse işçi ürettiği değeri ikiye katlayacak ve sömürü oranı % 200'e çıkacaktır. Marx çalışma süresinin uzatılmasıyla arttırılan bu eklenmiş değere Mutlak Artık Değer der. Ancak çalışma süresinin uzatılmasının biyolojik sınırı vardır ve bu nedenle işçi bu düzende hızla tükenir. Marx'ın yazdığı gibi. "Kapitalist çalışma süreleri uzatırken işçilerin yaşama sürelerini kısaltır". Çalışma sürelerinin ne ölçüde uzatılabileceğine ilişkin diğer sınırlama politiktir ve işçi sınıfının çalışma süresinin kısaltılması için savaşımının başarısıyla belirlenir.

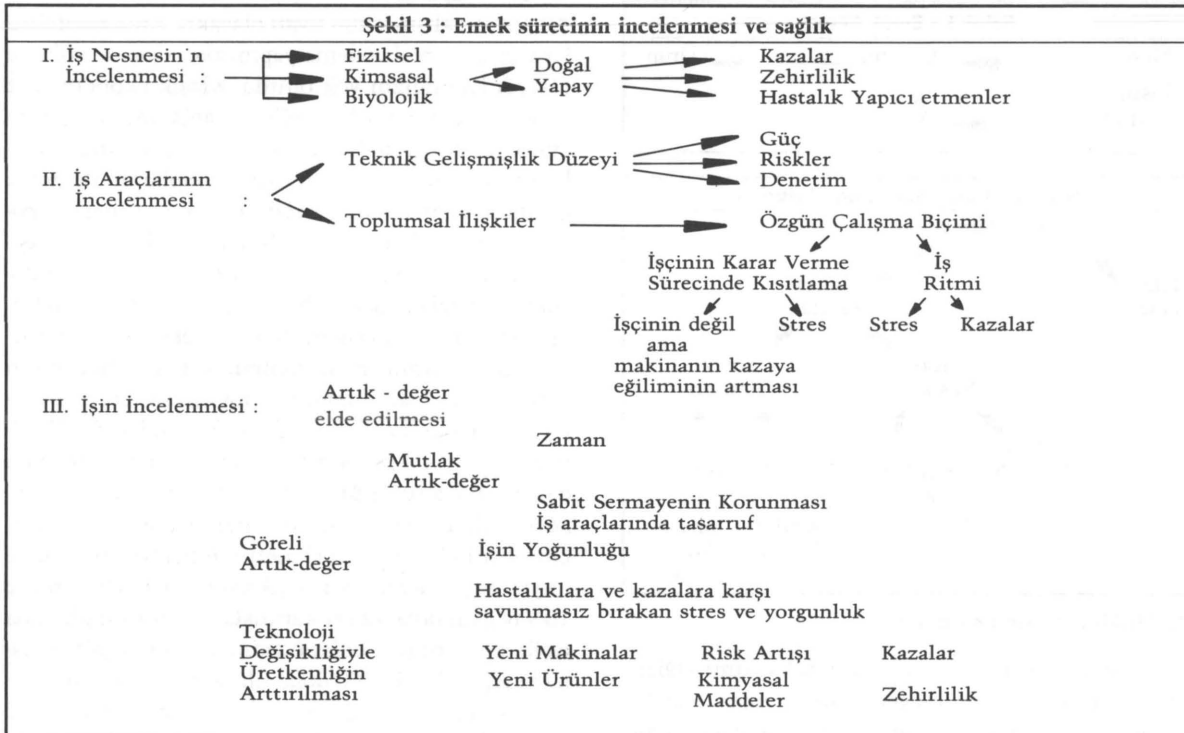
Mutlak artık değer genellikle teknolojinin geri, emek örgütlenmesinin ilkel, emek niteliğinin düşük olduğu, yani üretici güçlerini gelişiminin geri olduğu emek sürecinde elde edilir. Bu koşullarda ağır fiziksel çaba yetersiz dinlenme süresi, yüksek kalori harcanması sözkonusudur. Bazı az gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tarımsal üretim bu emek sürecine örnektir. Üretici güçlerin gelişme düzeylerinin geri olduğu koşullarda, ücretler toplam karın en önemli belirleyicileridirler. Sonuç olarak kapitalist, çalışma sürele-

rinin uzatılmasını, ücretlerin düşürülmesiyle tamamlamayı amaçlarken işçinin ve ailesinin daha az tüketmesi de sağlanmış olacaktır. Bu durum az gelişmiş üretici güçlerle gerçekleştirilen emek sürecindeki çalışma koşullarını niteleyen çok çalışma / az tüketim olgusuyla noktalanmaktadır.

Ancak çalışan nüfusun direnci kapitalistlerin çalışma sürelerini uzatma olanaklarını giderek sınırlamaktadır. Bu durumda sermaye elde ettiği artık-değerin arttırılması için işi yoğunlaştırmaya ya da iş araçlarında, iş örgütlenmesinde, işçinin uzmanlaştırılmasında ya da bunların tümünde değişikliğe gitmeye zorlanmaktadır. Böylesi örneklerle elde edilen artık değeri Marx görelilik olarak tanımlanmaktadır ve bu, yaratılan değerlere gelişmiş kapitalizm koşullarında el koyma biçimidir. Bunun da işçilerin sağlığı üzerinde pek çok etkileri vardır. İşin yoğunlaştırılmasının ve yeni örgütlenme biçimleri uygulanmasının getirdiği yorgunluk ve stres, yeni üretim araçlarının (iş nesnelere ve araçları) üretime katılmasının yolaçtığı kaza riski artışı ve zehirli madde maruziyeti bunlardan ilk akla gelenlerdir.

Özetlersek sağlığın az gelişmiş kapitalist ülkelerdeki egemen sömürü biçimi olan mutlak artık değerin elde edilmesine bağlı olarak yitirilmesi durumunda sağlığın mutlak zoralmından, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki egemen sömürü biçimi olan görelilik olarak elde edilmesine bağlı olarak yitirilmesi durumunda ise sağlığın görelilik zoralmından bahsedebiliriz. Bu iki zorulum biçiminin aynı işçi de birbirini izleyebileceğini söylemek de gereksizdir. 3. şekil emek sürecinin unsurları ile sağlık arasındaki ilişkiyi özetlemektedir.

Şekil 3 : Emek sürecinin incelenmesi ve sağlık

BÖLÜM II EMEK SÜRECİNDEKİ DEĞİŞİMLER

Önceki bölümde emek sürecinin unsurlarını, emek gücünü, emek araçlarını, emek nesnesini, ürünü ve bunların iş ile işçinin sağlığı arasındaki ilişkiyi açıklamaktaki çözümleyici önemlerini tartıştım. Bu bölümde emek sürecinin tarihsel gelişimini ve bu gelişmenin sağlıkla ilgili sonuçlarını ele alacağım.

Basit mal üretiminde işçi iş nesnesine ve iş araçlarına sahipti ve emek sürecini denetliyebiliyordu. Zanaatkar ya da küçük köylü işi tek başına üretiyordu. Nerede, nasıl ve ne zaman çalışacağına karar veriyordu. İş ile emek araçları arasında bütünlük vardı. Daha sonra pek çok zanaatkar emek güçlerini iş nesnelere ve içinde çalıştıkları binalar benzeri kimi iş araçlarına sahip olan kapitaliste sattılar. Atölye üretimi böyle doğdu. Her emekçi zanaatkarken yaptığı işin aynısını, ama diğer emekçilerle işbirliği içinde yapıyordu. Bu aşamada da işçi iş aletlerini denetliyebiliyordu ve ustalığını kullanabiliyordu. Nerede (diğer işçilerle birlikte fabrikada çalışıyordu) ve ne zaman (kapitalist tarafından tüm işçiler için belirlenmiş çalışma süresine uymak zorundaydı) çalışacağına ilişkin denetimini yitirmişti ama işini nasıl yapacağı konusunda denetimi hala sürüyordu.

Sonra işçilerin tümünün aynı ya da çok benzer görevleri gerçekleştirdikleri bu basit işbirliği işin teknik işbölümü temelinde bölünmesine dayalı karmaşık bir işbirliği biçimiyle yer değiştirdi. Örneğin tohumlama sürecinde, bazı işçiler toprağa iz atarken, diğerleri tohum etkiler. Teknik işbölümü atölye üretiminde doğdu. Emekçiler giderek daha parçalanmış ve daha sınırlanmış farklı görevlerde uzmanlaştılar. Bu tip üretimde iş (a) büyük ölçüde işçinin emek aletlerini kullanma becerisine bağımlı el emeği ile ve (b) işçilerin ancak biraraya getirildiklerinde asıl ürünü oluşturabildikleri çok özelleşmiş görevlerde uzmanlaştırıldıkları ayrıntılı çalışma ile nitelenebilir. Her işçinin uzmanlık gerektiren görevleri gerçekleştirdiği teknik işbölümü, dolaylı işçilerce gerçekleştirilecek eşgüdümün, örgütlenmenin ve yönlendirmenin varlığına gereksinir. Dolaylı işçilerle, iş aletleri ve nesnelere doğrudan ilişki içinde olan doğrudan işçiler ortak işçiyi oluştururlar. Teknik işbölümü emek gücünün denetlenmesini gerektiren artık değer arttırılmasına duyulan gereksinim tarafından belirlenir. Bu durumda dolaylı işçiler doğrudan işçileri eş güdümlenip yönlendirmekle kalmazlar, aynı zamanda denetlerler. Marx bu işlevi sermayenin evrensel işlevi olarak tanımlar. Eşgüdüm, gözetim ve yönlendirme bu denetimin işçiler üzerinde uygulanmasının yollarını oluşturdu.

Atölye üretiminde kapitalistin işçi üzerinde tam denetim sağlamasına en büyük engel, işçinin ustalığı ve iş aletleri üzerindeki denetimini halen sürdürüyor olmasıydı. Vasıflı işçi ile emek aletleri arasındaki uyum halen sürüyordu.

Büyük ölçekli endüstriyle birlikte makinaların devreye girmesi iş aletleri ile işçi arasındaki bu uyumu yıktı ve aletlerle (makinalar) kapitalist arasında yeni bir uyum kuruldu. Bundan böyle büyük ölçekli endüstride, işçiler aletleri değil aletler işçileri yönlendirmeye başladılar. Bu, emekçiyi emek araçlarından tümüyle ayırdı. Makinanın girişi kapitaliste emek yoğunluğunu arttırma (Taylorculuk) ve el emeğini makina ya da ölü emekle değiştirme olanağını sağladı. Bu andan başlayarak kapitalist büyük ölçekli endüstride üretim araçlarının mülkiyetini (yasal kategori) elde etmekle kalmadı, aynı zamanda emek süreci üzerinde (Balibar'ın mülkiyet olarak tanımladığı) gerçek güç ve denetimini sağladı. Kapitalist ancak uygun görürse işçiye iş verebiliyor, hem üretim araçlarını, hem de emek sürecini denetleyebiliyordu.

Büyük ölçekli endüstri döneminin başında kapitalist, emek sürecini böldü ve görevleri endüstri devriminin doğrudan işçilerinin çoğunluğunu oluşturan çocuk ve kadın işçilerin emeğinde olduğu gibi vasıfsız emekle yerine getirilebilecekleri biçimde basitleştirdi. Marx'ın söylediği gibi "Kadın ve çocuk çalıştırılması makinalı kapitalist üretim uygulamasının ilk çığılığıydı. Kapitalist sınıf bununla da yetinmedi; bilimi ve teknolojiyi işçilerin denetim yeteneklerini ve denetleyebilmekle ilgili entellektüel istemlerini sürekli azaltarak, giderek karmaşıklaşan makinalar üretmeleri için emrine aldı. Niteliklilik ve denetim, çok ucuz ve niteliksiz emek çalıştırılmasına olanak sağlayacak biçimde işçiden makinaya geçti. Sonuç olarak kapitalist, geniş ölçekli endüstri döneminin başında nitelikli yetişkin erkek zanaatkarlar yerine niteliksiz kadın ve çocuk işçilerle, göçmen köylü işçileri çalıştırdı. Üstelik emeğin üretkenliği önemli ölçüde arttığundan, önceye oranla işçi gereksinimi de azaldı, emeğin savaşkanlığının azalmasında ve emeğin disipline edilmesinde büyük etkisi olan ve bu etkisi hala süren sürekli hazır yedek işsizler ordusu oluştu.

Bu koşullar altında göreceli ve mutlak artık-değer üretimi alabildiğine arttı. Marx ve Engels endüstri devriminin işçileri dayattığı korkunç koşullarda yaşamaya zorladığını inandırıcı biçimde yazar, ve çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu işçilerin günde 17 saat çalıştıkları kalabalık fabrikaları betimlerler. Örneğin Fransa'da günlük çalışma süresi 1815 ten sonra sürekli artarak 1828-1829'da 17 saate ka

dar çıkmıştır. Daha sonra sınıf savaşımı kadın ve çocuk işçilerin çalışma sürelerinin sınırlanması için savaşım yürütmüştür. Örneğin 1848'de Fransız Hükümeti çocukların çalışma süresini günlük 11 saatle sınırlamıştır. Kadın ve çocukların çalışma sürelerinin sınırlanması, kapitalistleri çalışma süreleri henüz sınırlanmamış olan yetişkin erkeklere yönlendirmiştir. Özetlersek endüstri devrimi sonuçta çalışan nüfus için toplumsal maliyeti olan emek süreci değişikliğini tanımlamaktadır.

Büyük ölçekli endüstride emek sürecindeki değişiklikler kapitalistlerin isteklerinden çok kapitalist sınıf-egemenliğinde yürütülen sınıf savaşımının bir sonucudur. Bu savaşımında kapitalist sınıf emeği niteliksizleştirmeyi ve işçi sınıfını bölmeyi amaçlamıştır. Konunun önemi nedeniyle sonraki bölüm niteliksizleştirme sürecine ve onun sağlık üzerindeki etkilerine odaklaşacaktır.

Emek Gücünün Niteliksizleştirilmesi ve Emekçinin Sağlığının Değer Yitirmesi

İşbölümü, iş için gerekli niteliğin düzeyini düşürerek emek gücünün değersizleştirilmesine de ortam hazırladı. Bu işbölümü işçinin (a) kendi işi üzerindeki, (b) emek sürecinin tümü üzerindeki denetimini de sınırladı. İşçi tümüyle kapitalist ve dolaylı işçileri tarafından tasarlanıp kararlaştırılmış görevleri gerçekleştirmeye yönlendirildi. Bu iş bölümü yalnızca doğrudan işçilerde değil, dolaylı işçilerde de doğrudan işçileri yönlendirip, denetleyenler ve emek sürecini eşgüdümleyip, yönlendirenler biçiminde ikili işlev getirilmesiyle gerçekleştirildi.

Emek gücüne olabildiğince el koyabilmek ve denetim düzeyini arttırabilmek için emek sürecinde dolaylı işçiler tarafından yürütülen denetim ve yönlendirme işlevlerinin merkezileştirilmesi yönünde bir eğilim vardır. Bu merkezileştirme dolaylı işçilerin görevlerinin diğer işçilerle ilgili sorumluluklarını azaltacak ve denetim ve gözetimlerini sınırlayacak biçimde parçalanmasıyla kolaylaştırılır. Örneğin ustabaşının görevi eşgüdümle, denetim arasında sınırlanır. Denetim ve yönlendirme işlevi emek sürecinin yönetim merkezinde kapitalistlerin vekillerinde merkezileştirilir. Böylece emek sürecinin parçalanması süreci yalnızca doğrudan işçileri değil, emek güçleri değersizleştirilen, giderek merkezileştiği için denetim yetkileri de sınırlanan dolaylı işçileri de etkiler.

Mühendislik alanında son otuz yıldır olup bitenler buna örnektir. Evvelce üniversite bitirmiş profesyonelin görevi günümüzde yalnızca yüksek okul diplomalı teknisyenin işidir. İş için gerekli niteliklerin sınırlanması emek sürecine teknisyen tarafından kullanılabilir aygıtların katılması ve teknis-

yenin süreç üzerinde ancak sınırlı denetimini gerektiren yeni teknik iş bölümü ile başarılı olmuştur. Böylece iş niteliksizleştirilerek emek gücü değersizleştirilmiştir. İşin teknik anlamda niteliksizleştirilmesinin bu işi yapan işçiyi de toplumsal anlamda niteliksizleştirdiğini eklemek gerekir. İşçinin niteliği ve dolayısıyla işçi ve diğerlerinin işi üzerindeki denetimi azalmıştır. Genelde işçinin denetim işlevleri azaltılmıştır. Bu işi yürüten bireyin toplumsal konumu da değersizleşmiştir. Bu değişiklik bazılarında "yeni orta sınıfın ya da yeni küçük kentsoyluluğun emekçileşmesi" olarak tanımlanır ve sadece emek gücünün değersizleşmesiyle değil aynı zamanda ona koşut bir süreçle, sermayenin işin toplumsal ve teknik konumunu değersizleştirme işlevinin evrensel ölçekte son bulmasıyla da açıklanabilir (3).

Kişinin kendi işi üzerindeki denetimini yitirmesi yönündeki eğilim kapitalizm koşullarında emek sürecinin bir niteliğidir. Bu durumun yüksek işçi devri hızlarında, işten kalmada, önerilen iş barışına dirençte, kayıtsızlıkta umursamazlıkta, ve açık yönetim düşmanlığında tanımını bulan büyük hoşnutsuzluk yarattığını da söylemek gereksizdir. Kapitalist sınıf bu durumu açıklamanın farklı yollarını bulur. Bunların en önemlilerinden birisi bu durumun "endüstrileşmenin" ya da ilerlemenin ya da başka bir şeyin "zorunlu", "kaçınılmaz" sonucu olduğunun işçilere kabul ettirilmesidir. İş yaşamının toplumsal ilişkilerinin kaçınılmaz olarak emek sürecinin teknik gereksinimlerini belirlediği varsayılır. Kökten- ci yorumlarda bile (bakınız Illich) sorunun endüstrileşmenin teknik gereksinimlerinden köken aldığı gösterilerek tam bir ideolojik gizlilik yaratılır.

Sermaye için bir diğer açıklama endüstri sosyolojisi ve psikolojisi alanlarında üretilir. Bu alanlarda işin ya da emek sürecinin incelenmesinde odak işçinin değersizleştirilmesi değil bu değersizleştirmeye karşı bilinçli ya da bilinçsiz tepkilerden kaynaklanan güçlüklerdir. Bu incelemelerde öznel olgunun (işçinin kendisini nasıl hissettiğinin) anlamsız anketlerle toplanmış verilere dayalı çözümlenmesi işçinin işi nasıl gördüğünün incelenmesinden önce gelir.

(3) Bu kesimle ilgili kökten- ci çözümlemenin temel yanlış küçük kentsoyluluğun bu ikili işlevinin farkında olmamasıdır. Yeni küçük kentsoyluluğun sadece ya da öncelikle toplumsal denetim etkeni olarak görülmesi, onun günümüzdeki emek sürecini destekleme işlevinin gözardı edilmesine neden olmaktadır. Bu durum tıp, eğitim ve benzeri kurumları öncelikle denetim aracı olarak gören kökten- ci çözümlenmeleri içeren kaynak bolluğunu da açıklar. (lara bakınız.)

İşin değersizleştirilmesiyle ilgili sermayenin ürettiği diğer çıkışıyla işçilerin hem emek sürecinde, hem de işyeri dışında; toplumsal alanda bölünmesidir. Görevlerin parçalanmasında önemli unsur işçilerin (a) hiyerarşik yapıdaki konumlarına, (b) iş kollarına. (c) farklı bedellendirme düzeylerine (bireysel ve toplumsal ücretler) göre ayrılmış farklı kategorilere parçalanmalarıdır. İşçiler arasındaki bu ayrım ve parçalanma iş kategorileri arasındaki ayrıcalıklara arttırılarak daha da uyarılır. Örneğin Bethlehem Çelik İşletmesi'nin personel listelerinde 2572 farklı kategori vardır. Bu parçalanma işçiyi iş hiyerarşisi içinde kurulu ödül sisteminde diğer işçi arkadaşını rakip olarak görmeye zorlayan acımasız bir yarışma ile yan yana gider.

Özetlersek kapitalist sınıfın artık değere el koymakta gereksindiği en önemli düzenek işçinin diğer işçilerden yalıtılmasıdır. Bu yalıtılmışlık en uç biçimine bireylerin kendi evlerinde çalışmak üzere sözleşme yaptıkları evde parçabaşı iş türünde ulaşır. Yönetim üretim sürecinin tümünü, emeğin gücünü kırmak ve toplu eylemini önlemek amacıyla fabrikadan işçilerin kendi evlerine taşır. Kimi zaman "duvarsız fabrika" olarak da atıfta bulunulan "yayılmış" işyerleri ve fabrikalar gerçekte işçileri yalıtılmayı, ve işçi sınıfını bölüp, güçsüzleştirmeyi amaçlayan kapitalist müdahale biçimidir.

Yabancılaşma ve Emek Süreci

Emek sürecinin gelişiminin çözümlenmesinde; artık emek gücüne kapitalistin el koyduğu bu süreçte, işçinin iş nesnesinden, iş araçlarından, iş süreci üzerindeki denetiminden kendi niteliklerinden ve bilgilerinden ve işçi arkadaşlarından nasıl yalıtıldığını görmüştük. Bu yalıtılma Marx tarafından yabancılaşma olarak tanımlanır. Marx yabancılaşma tiplerini 1844 Felsefi ve Ekonomik Elyazmaları'nda geliştirir. O işçinin ürüne, iş sürecine, kendisine ve diğerlerine yabancılaşmasından söz eder. Marx'a göre yabancılaşma insanın var oluşundan köken alan, varoluş koşullarına içsel, öznel bir kategori değil, tersine işçinin emek gücünden yalıtılmasına bağlı bir nesnel koşuldur. Bu nedenle Marx ücretli emeği yabancılaşmış emek olarak tanımlar. Ama çoğu varoluşunun kabul ettiği gibi insanın varoluş koşullarının bir parçası değildir, aksine işçinin yabancılaşmasının yenilmesi için ortadan kaldırılması gereken toplumsal ilişkilerin bir sonucudur. Bu bakış açısıyla, sosyalizm yabancılaştırmayan bir toplumun ya da komünizmin kurulması için savaşım olarak tanımlanabilir.

İşçinin işinden ayrılması ya da işine yabancılaşmasının nesnel koşulları farklı biçimlerde oluşur. Yabancılaşmanın işçi sağlığı üzerinde pek çok etkisi vardır. Örneğin pek çok araştırma işçilerin işi, doyumlu ve özgüvenli yaşamanın, eğitim ve hobiler benzeri iş dışı etkinliklerden çok daha önemli temel belirleyicisi olarak gördükleri sonucunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmalarda ilginç ve karşılığı alınan bir işin yaşamın en önemli amaçlarından biri olduğu bildirilmektedir. İş bireyin kişiliğinin oluşmasına esaslı katkı sağlar. Tanınmış İsveç'li sosyal psikolog Bertil Gardell'in özetlediği gibi, "Bu gereksinimler işyerinde karşılanmadıkça birey uyum sağlamaya yönelik farklı çabalarda kendini gösteren temel bir çatışma yaşar". İşçiler üzerinde olumsuz etki yapan ve Gardell'in vardığı sonuç kadar önemli olan sonuçlar: (a) iş ritminin makina tarafından belirlenmesi ve iş yöntemlerinin makina tarafından denetlenmesi, (b) insan yeteneklerinin tümünün ancak bir bölümünü eyleme geçiren tekdüze ve tekrarlayıcı iş, (c) yürütülen işin parçası olan diğer bireylerle ilişki olanaklarının bulunmaması, (d) parça başı ve benzeri ödeme sistemleri işçinin tükenmesine ve yıpranmasına katkıda bulunmakla kalmayıp, güvenlik önlemlerine uyulmasını da engelleyen parçabaşı ve benzeri ödeme sistemleri ve (e) işçinin ustabaşı ya da (bilgisayar temelli planlamada olduğu gibi) bireye dayalı olmayan yöntemlerle ayrıntılı, otoriter denetimi.

Bu koşulların tümü, ölümleri, hastalıkları, sakatlıkları, doyumsuzlukları, anksiyeteyi, stresi ve huzursuzluğu da içeren patolojilerin farklı türlerini belirleyen işe yabancılaşmanın farklı biçimleriyle ilişkilidir. Örneğin birçok çalışma bazı hastalıklılık tiplerinin iş süreci üzerinde sınırlı denetimi olan işçilerde, belirli denetimi olanlara göre yüksek görüldüğünü göstermektedir. Frankenhaeuser ve Gardell İsveç bıçkı fabrikalarında farklı işlerde çalışan işçiler arasında yaptıkları son araştırmalarında makinanın çalışma düzenine bağımlı işçilerde, iş düzenlemelerini kendileri yapan işçilere göre tekdüzelik hissini, anlık zorlanmanın, iş günü bitiminde tükenme duygusunun daha yoğun, hastalık nedeniyle işten kalmanın daha sık, hastalıklılığın ise daha fazla görüldüğünü bulmuşlardır. Tıbbi incelemeler de psikosomatik hastalıkların, kalp-dolaşım sistemi hastalıklarının ve strese bağlı hastalıkların görülme sıklığının makinanın çalışma düzenine bağımlı işçilerde işdüzenlemelerini kendileri yapan işçilere göre yüksek olduğunu göstermektedir. Frankenhaeuser ve Gardell makinanın düzenine bağımlı işçilerde giderek artan yıpranma ve tükenmenin belirleyici sürekli etmeninin bu işçilerin çalışma koşulları üzerindeki denetimsizlikleri olduğu sonucuna varmışlardır.

Benzer biçimde pek çok araştırma da hastalıklılık ve ölümlülüğün düşük nitelik gerektiren tekdüze işlerde çalışan bireylerde farklı nitelikler gerektiren ve kişinin belirli düzeyde denetleyebildiği işlerde çalışan bireylere göre yüksek olduğunu göstermektedir. Örneğin yeni yapılan bir çalışma üniversite profesörlerinin, bilim adamlarının, hekimlerin ve bazı usta işçilerin ağır iş yüklerine karşın ölçülen psikolojik ve somatik streslerinin çok düşük olduğunu göstermiştir. Böylesi işler mavi yakalılarının yürüttükleri işlerin ezici yoğunluğunun ve beyaz yakalı işçilerin yürüttükleri işlerin büyük yoğunluğunun aksine yaratıcı uygulamalara ve bireyin kendisini ifade edebilmesine olanak sağlar. Makinanın çalışma düzenine bağımlı işçiler uyuma güçlüğü, istah kaybı, kalp atımlarında hızlanma ve psikolojik yüklenme artışına bağlı diğer bulgulara ek olarak yüksek oranlarda anksiyete, depresyon, ve öfke bildirirler.

Aynı iş türlerinde, işçilerin sağlık koşullarında ki kötüleşme o iş için gerekli niteliklerin ve işin toplumsal yeralımının kötüleşmesiyle orantılıdır. Örneğin, Kornhauser otomobil işçileriyle ilgili klasik çalışmada, "fabrika işçilerinin akıl sağlığının sorumluluk gerektiren, çeşitlilik içeren, nitelikli işlerden bu nitelikleri daha az içeren işlere geçildikçe bozulduğunu" bulmuştur.

Psikolojik ödüllendiriciliği olmayan çalışma koşullarının hasta edici etkilerinin iş dışındaki yaşantıya da ulaştığını dolayısıyla bireyin tüm yaşamını belirlediğini vurgulamak çok önemlidir. Bu durum Gardell'in gösterdiği gibi makinalaşma ve otomatikleşme ile nitelendirilen işler için özellikle doğrudur. İşçinin tekdüze, sıkıcı bir işi yürütmesinin bedelinin boş zamanlarındaki etkinliklerinin desteklenmesi ve zenginleştirilmesiyle ödenebileceği anlayışı, tekrarlayıcı, sınırlanmış bir iş ile psikolojik anlamda ödül-süz, edilgen bir boş zaman arasında güçlü bağlar olduğu anlayışı ile yer değiştirmelidir. Başka bir deyişle kısıtlı ve tekdüze işleri olan bu kişilerin katılım ve çaba gerektiren boş zaman etkinliklerine çekilebilmeleri akla yakın değildir.

BÖLÜM III : EMEK SÜRECİ VE TOPLUMSAL ÜRETİMİN BÖLÜNMESİ

Önceki bölümde, teknik işbölümünü, belirli bir üretim sürecinde toplumsal üretim ilişkilerince belirlenmiş bir bölünme olarak tanımlamıştım⁽⁴⁾. Teknik işbölümü özellikle modern endüstrilerde gelişmiştir. Her işçi ya da işçi gurubu emek sürecinde özgün bir görevi yerine getirir. Örneğin otomobil endüstrisinde işçi grupları otomobilin farklı parça-

larını üretirken herbiri bir diğerinin görevini de tamamlar. Son ürün, otomobil, işçilerin tümünün ortak çabasının ürünüdür.

Emeğin teknik işbölümüne ek olarak iki bölünmesi daha vardır: toplumsal üretimin bölünmesi ve toplumsal işbölümü. Toplumsal üretimin bölünmesi emeğin tarımsal emek, endüstriyel emek, ticari emek, hizmetlerle ilgili emek gibi ekonomik etkinliğin farklı dallarına uygun olarak bölünmesi anlamına gelir. Ayrıca her dalda pek çok alt dal bulabiliriz. Örneğin endüstriyel emekte madencilik, kimya sanayii, tekstil sanayii ve diğerleri gibi.

Teknik işbölümünün toplumsal üretimin bölünmesine yol açabilmesi önemli bir noktadır. Örneğin kimya endüstrisi tekstil endüstrisinin bir parçası olarak doğmuştur. Emeğin dokuma üretmek üzere teknik bölünmesi sırasında kimyasal maddelerle ilgili etkinlikler özel bir görev olmuştur. Kimya işçisinin çalışması son ürün olan dokumanın üretimine katılmıştır. Buna karşılık günümüzde kimyasal maddelerle ilgili etkinlikler özerkleşmiş ve ayrı bir endüstri olmuştur. Dokuma sanayiindeki kapitalistler günümüzde kimyasal maddeleri kendi üretim süreçlerine katmak üzere kimya endüstrisinden satın almak zorundadırlar. Bu durumda dokuma üretiminde, kimya endüstrisinin ürünleri belirlenmiş bir üretim sürecine değil bir mal gibi pazara yönelmektedir.

Özetlersek teknik işbölümü malı tümüyle üretmeyen özelleşmiş, yalıtılmış işçilerle nitelendirilebilir. Özelleşmiş her bir işçi son ürünün yalnızca bir parçasını üretebilmektedir. Son ürün ya da mal ortak emekçinin ürünüdür. Bu özelleşmiş görevin bazı parçaları başlangıçtaki teknik işbölümünden ayrıldığında ekonomik etkinliğin yeni bir dalı ortaya çıkar. Toplumsal üretimin bölünmesi de böyle gerçekleşir.

Toplumsal Üretim Bölünmesi

Ekonomik etkinlikler farklı kategorilerde kümelendirilebilir:

1. Tarım, balıkçılık ormancılık, madencilik gibi çıkartıma dayalı endüstriler. Adlandırılmalarının da tanımladığı gibi bu endüstrilerde emek süreci bir nesneyi doğadan bulup çıkarmayı amaçlar.

(4) Üretimin toplumsal ilişkileri üretim araçlarının sahipleri ile, belirlenmiş üretim sürecinin doğrudan üreticileri arasında kurulmuş ve üretim araçları aracılığı ile yerleştirilmiş iyelik ilişkisi, mülkiyet, elden çıkarma, yararlanma tiplerine bağımlı olan ilişkilidir. Emeğin toplumsal bölünmesi ise bireylerin toplum içinde gerçekleştirdikleri ve üretimin toplumsal ilişkileri içindeki yeralımlarının bir türevi olarak yerine getirdikleri ekonomik, ideolojik ve politik görevlerinin dağıtımıdır.

2. İnşaat, besin, dokuma, metal, kimya, makina, genel imalat ve su, elektrik, havagazı benzeri genel tüketim maddeleri imalatı gibi dönüştürücü endüstriler. Bu endüstrilerde emek süreci bir nesneyi işlenmiş bir ürüne dönüştürmeyi amaçlar.

3. Taşıma, depolama, toptan ve perakende (yeme-içme yerleri hariç) satış benzeri dağıtım hizmetleri. Bunların amacı nesnelere, emek araçlarının, malların ve emeğin dağıtımıdır.

4. İletişim, bankacılık, kredilendirme ve benzeri mali hizmetler, sigortacılık, taşınmaz mallarla ilgili hizmetler, mühendislik ve mimarlık hizmetleri, muhasebe hizmetleri ve işle ilgili diğer hizmetler ve adli hizmetler benzeri üretici hizmetler. Bunların emek süreçleri farklı biçimleriyle mülkiyeti denetleyen üreticilere ve bireylere hizmet sağlamayı amaçlar. Bu hizmetlerin çoğu önceden dönüştürücü endüstrilerin emek süreçlerinin parçalarıydılar. Örneğin muhasebe ve mali danışmanlık hizmetleri başlangıçta firmaların kendilerince gerçekleştiriliyor-ken, firma harcamalarında önemli yer tutmaya ve önem kazanmaya başlamalarıyla, bu görevi yüklenebilecek bağımsız muhasebe ve mali danışmanlık kuruluşlarına aktarıldılar.

5. Tıbbi bakım ve sağlık bakımı hizmetleri, eğitim, esenlik, din, hizmetleri, devlet hizmetleri, ve farklı uzmanlık hizmetleri benzeri Toplumsal hizmetler. Emek güçleri emek gücünün yeniden üretimini (temel olarak tıp ve sağlık hizmetleri, eğitim ve esenlik hizmetleri) ve sınıflar arasında varolan toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini (devlet yönetimi ve hizmetleri) amaçlar. Her hizmetin her iki işlevi birden yerine getirebileceğini söylemek gereksizdir. Bunun da ötesinde toplumsal hizmetlerin çoğu bireyin gereksinimlerini karşılayabilecek gelişmeleri bireysel istemden çok toplum genelinin istemlerini yanıtlar.

6. Ev hizmetlerini, otel ve konaklama yerlerini, yeme-içme yerlerini, onarım yerlerini, çamaşır ve kuru temizleme işlerini, berber ve güzellik salonlarını, eğlendirme ve dinlendirme hizmetlerini ve bireye yönelik farklı hizmetleri içeren ve büyük olasılıkla en ayrışık kümeyi oluşturan kişisel hizmetler. Emek süreçleri tüketicilerin herbirine kişisel hizmetleri sağlamayı amaçlar ve toplumun geneli yerine öncelikle bireyin istemlerini yanıtlarlar.

Toplumsal üretimin bölünmesiyle ilgili olarak Browning ve Singelmann tarafından özenle hazırlanıp sunulan bu sınıflandırma bir anlamda sınıflandırma gerekliliğinin karşılanması amacıyla yapıldığından, onlara özeldir.

Toplumsal üretim ilişkileri yalnızca teknik işbölümünün değil toplumsal üretimin bölünmesinin de

belirleyicisidir. Toplumda neyin üretilip, neyin değiştirildiği öncelikle: (a) üretim araçlarına hangi sınıfın sahip olduğuna, (b) özgün bir üretim biçiminin başat olduğu, o toplumdaki sınıf savaşımına bağlıdır. Örneğin, Batı Avrupa ülkelerinin çoğuyla karşılaştırıldığında Birleşik Devletler'de dönüştürücü sektörlerdeki istihdam oranının görece küçük kalmasının bir nedeni Birleşik Devletler kapitalist sınıfının özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında hem de Birleşik Devletler'de emek gücü fiyatlarının (ücretlerin) sınıf savaşımına bağlı olarak arttığı dönemde Birleşik Devletler dışında büyük ölçekli sermaye yatırımı yapılmamıştır. Böylece, Birleşik Devletler kapitalist sınıfına sınıf savaşımı sürecinde yüklenen iş ve çevre sağlığı programlarının yüksek maliyeti de ücretlerin düşük olduğu, işçilere ve çevreye yönelik korumanın sınırlı olduğu ülkelere sermaye hareketliliğini de hızlandırmıştır. Sınıf savaşımının belirleyici etkisini gösteren bir başka örnek Birleşik Devletler'de ve Batı'nın diğer kapitalist ülkelerinde toplumsal hizmetlerde görülen muazzam büyümedir. Bu büyüme yalnızca sermaye birikiminin gereksinimlerinin karşılanmasıyla bağlı değildir, aynı zamanda işçi sınıfının ve halk kitlelerinin tıbbi, toplumsal hizmetler benzeri ortak toplumsal hizmetlerin arttırılmasına yönelik istemlerine bağlıdır.

Aksine, üretici hizmetlerde (bankacılık, sigortacılık ve iletişim) istihdam oranı Avrupa ülkelerinin çoğuyla karşılaştırıldığında Birleşik Devletler'de yüksektir. Bunun nedeni Birleşik Devletler Kapitalist sınıfının Batı'nın kapitalist ekonomik sisteminde oynadığı merkez rolüdür. Batı'nın güç sisteminin yönetimi büyük ölçüde Birleşik Devletler'de gerçekleştirilir.

Toplumsal Üretimin Bölünmesi ve Sağlık

Toplumsal üretimin bölünmesi çalışan nüfusun sağlık düzeyini alabildiğine etkiler. Bu etki yeni endüstrilerin yaratılması ve yeni teknolojilerin girişi gibi farklı biçimlerde oluşabilir.

Zehirli olabilecek yeni ürünleri ve maddeleri kullanan yeni endüstrilerin yaratılmasına kimyasal sürecin dokuma endüstrisinden önceki bölümde tanımladığımız ayrılmasının çok zehirli kimya sanayiinde yol açtığı muazzam büyümeyi örnek olarak gösterebiliriz. 1950'lerde ve 60'larda kauçuk, pestisid ve plastik endüstrilerinde yaşanan canlılık Birleşik Devletlerde kanser hızlarının artışının bir ölçüde sorumlusu olarak değerlendirilmiştir⁽⁵⁾. Son 25 yılda Birleşik Devletler'de kanser hızları ilk kez günümüzde

(5) 1950'den 1974'e kadar sentetik kauçuk, pestisid ve plastik üretimi sırasıyla; 0.8'den 6, 2.5'ten 12.5 ve 1.3'ten 3.2 milyar paund/yıl'a çıkmıştır.

artmıştır. 1973'ten 1976'ya dek kanser hızları beyaz erkeklerde % 9, beyaz kadınlarda ise % 14 artmıştır. 1980'de Birleşik Devletler Beyaz Saray Nitelikli Çevre Konseyi varolan tüm kanıtları değerlendirdikten sonra: "(1) Kanserin görülme sıklığı artmaktadır. (2) Bu eğilim yeni ya da yoğunlaşan etmenleri akla getirmektedir. (3) Kimyasal kanser yapıcıların yalnızca küçük bir bölümü için güncel düzenlemeler getirilmiştir. (4) Düzenleme getirilmeyen kanser yapıcılara maruziyet büyük olasılıkla kanser görülme sıklığının artışının sürmesine neden olacaktır." sonucuna varmıştır.

Günümüzde üretimde kullanılan kimyasal madde sayısı 60.000-70.000 kadardır ve bu listeye her yıl yaklaşık 700 madde eklenmektedir. İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası (OSHA) yalnızca 20 kimyasal maddeyi insanda kanser yapıcı olarak tanımlayıp, bunlarla ilgili düzenleme getirmişken, Uluslararası Kanser Araştırma Ajansı (IARC) listesinde 221 kimyasal madde bulunmaktadır. Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü (NIOSH) ise 2.000'den fazla kimyasal maddenin kanser yapıcı olduğundan kuşkulmaktadır. NIOSH ve Ulusal Çevre Sağlığı Bilimleri Enstitüsü (NIEHS) tüm kanserlerin % 20-38'inin mesleki maruziyete bağlı olabileceğini tahmin etmektedirler. Elde edilen sonuçlardan bazı örnekler aşağıdadır

Yoğun asbest maruziyetine uğramış dört milyon işçinin % 20-25'inin akciğer kanserinden, % 7-10'unun mezotelyomadan (akciğer zarı kanseri) ve % 8-9'unun sindirim sistemi kanserinden ölmesi beklenebilir. Kok fırını işçilerinin nüfusun geneline oranla akciğer kanserinden ölme olasılıkları 2.5 ke-re, böbrek kanserinden ölme olasılıkları 7 kere fazladır. Maden arıtımında çalışan ve 15 yıldan fazla yoğun arsenik trioksit gazına maruz kalan işçilerin akciğer kanserine yakalanma olasılıkları 8 kat fazladır. Bilinen diğer mesleki kanser yapıcılar arasında vinilklorid, bis klorometileter, benzen ve benzopiren sayılabilir. Benzidin kullanılan bir kömür katranı boya fabrikasında yapılan retrospektif bir araştırmada benzidine maruz kalmış işçilerin % 44'ünde mesane tümörü geliştiği belirlenmiştir. Bir başka çalışmada benzidine ve betanaftalene 5 yıldan fazla maruz kalmış işçilerin % 94'ünde mesane kanseri geliştiğini göstermiştir."

Kanser yapıcıların çoğunluğu emek sürecine 1950'lerden bu yana katılmış, katılım 60'lı ve 70'li yıllarda giderek artmıştır. Bu durumda kimyasal madde üretimindeki patlamaya bağlı kanser görülme sıklığı artışının sadece bir başlangıç olduğuna inanmak mantıklı olacaktır.

Eski ve yeni ekonomik sektörlerde yeni teknolojilerin girişi de çalışan nüfusun sağlık düzeyini etki-

lemektedir. Yeni endüstrilerin ya da ekonomik sektörlerin katılımını yeni profesyonellerin katılımına gereksinen yeni niteliklerin katılımı eşlik eder. Buna karşılık emek sürecinin emek gücünü değersizleştirme eğilimi hızlı niteliksizleştirmeyi olanaklılaştıran yeni teknoloji ve yeni iş örgütlenmesi girişine olan gereksinimi belirler. Örneğin, üretici hizmetlerin kurulması ve gelişmesi alabildiğine emek yoğun bir emek sürecinde: bankacılık, sigortacılık, iletişim gibi alanlarda çok sayıda yeni profesyonelin istihdamına olanak sağlamıştır. Son teknolojik devrim sayılan bilgisayarların ve mikro işlemcilerin devreye girişi bu sektörlerin sermaye yoğun sektörlerle dönüşmesine neden olarak bu sektörlerdeki emek gücünün niteliksizleştirilmesinde etkili oldu. Emek gücünün kitlesel niteliksizleştirilmesi kavramsallaştırma görevini yerine getiren seçkin bir azınlığın üstüzmanlaşmasıyla yan yana gitti. Bu açıdan yeni teknolojilerin girişinin etkisi atölye üretimi döneminde makinanın emek sürecine girişinin etkisine benzer oldu.

Yeni teknolojilerin -bilgisayarlar ve mikro işlemciler- ekonominin diğer kesimlerine de -çıkartıma ve dönüştürmeye dayalı kesimler- yayılması sermayeye emek süreci üzerindeki denetimini geniş ölçekte yaygınlaştırma olanağı sağladı. Emek süreci üzerindeki denetiminin yaygınlaşmasının kapitaliste üretim sürecini kesintiye uğratmadan ve emek gücünü emek süreci ile yarıştırmak optimal tasarımında sürdürme olanağı sağladığını vurgulamak gereklidir. Bu nedenle vardiyalı çalışma tüm çalışma içinde büyük orana ulaşmıştır: Birleşik Devletler'de emek gücünün % 25'i, Fransa'da ise % 21'i vardiyalı çalışma yürütmektedir. Bu tür çalışma fiziksel ve psikolojik tükenmeye ek olarak işçinin günlük yaşantısındaki ilişkilerini sürdürme olanaklarını da yok etmektedir.

Yeni teknolojiler sermayeye emek sürecinin denetiminin ve kavramsallaştırılmasının merkezileştirilmesinin olanaklarını sağlarken sürecin yürütülmesinin merkez dışılaştırılması olanaklarını da süreci kesintiye uğratabilecek unsurları (örneğin grevler) etkisizleştirmesine olanak sağlayacak yolları açarak, yani aynı emek sürecinde emeğe ve görevlere bir diğeriyle kolayca değiştirilebilir nitelik kazandırarak sağlamıştır. Bu yeni durum "grev kırıcı" olarak tanımlanmıştır. Emek bir sektörde greve gittiğinde yönetim emek sürecinin diğer sektörlerinin tümünü grevci işçilerin yerine geçirebilir. Örneğin havacılık sektöründeki ünlü 1975 grevlerinde McDonnell-Douglas yönetimi mikro işlemcileri ve otomasyonu kullanarak üretimini % 60 ölçeğinde sürdürebilmiştir. 1973 tarihli diğer ünlü grevde, General Motor yönetimi emek sürecindeki olası değişimleri öngörerek tasarlanmış mikro işlemcilerini kullanarak üretimini endüstrinin bir sektöründen diğerine kolayca kaydırabilmiştir. (43)

Yeni teknoloji girişinin bir diğer sonucu elbette işsizliktir. Ohio'da Good Year ve Luckey'de günümüzde kullanılan robotlar pekçok işçinin işini görece daha ucuz maliyetle yapmaktadırlar. Business Week'e göre (44) bir robotun ortalama ömrü sekiz yıldır ve günlük maliyeti 4.50 dolardır, halbuki bir işçinin bir saatlik maliyeti 14.50 dolardır.

Toplumsal Hizmetlerde Emek Süreci

Yeni teknolojilerin girişi ve işin yeniden örgütlenmesi toplumsal üretimin tüm alanlarında gerçekleşmektedir. Doğası gereği emek yoğun olan hiçbir alan ya da sektör yoktur. Bu nokta üzerinde önemle durulmalıdır, çünkü toplumsal ve kişisel hizmetlerin tanımları gereği emek yoğun oldukları konusunda alabildiğine etkili bir inanç vardır. Bu hizmetlere, örneğin tıbbi bakıma, kişisel nitelikleri nedeniyle çok sayıda görevlinin kişisel katılımının gerekli olduğu sanılır. Bu kanı hem kuramsal temelde, hem de uygulama alanında sorgulanmalıdır. Kapitalizm koşullarında emek sürecinin genel eğilimi emeğin niteliksizleştirilmesi ve canlı emeğin (işçi) yerinin ölü emekle (makina) değiştirilmesidir.

Bu eğilim toplumsal hizmetler için de geçerlidir. Bu hizmetlerde işçi istihdam oranı 1950'de tüm işçi istihdamının % 12.4'ünü oluştururken 1970'de % 21.9'a yükselerek sektörler arasında en çarpıcı büyümeyi göstermiştir. İlginçtir, kamu yönetimi bu büyümeden yeterli pay almamıştır. Büyüme büyük ölçüde tıbbi hizmetlerle, eğitim alanında gerçekleşmiştir. Özellikle üç alt-endüstride; tıbbi hizmetler, hastaneler ve eğitim alanlarında istihdam ikiye katlanmış ve sektördeki toplam büyümenin beşte dördünü oluşturmuştur. Ama bu büyüme oldukça yenidir. 1970'lerde gerçekleşmiştir.

Uygulama alanındaki gerçeklik yeni endüstrilerin tümünün zaman içinde niteliksiz emeğe dayandırıldığını ve sermaye yoğun nitelik kazandığını göstermektedir. Günümüzde hastane hizmetlerindeki gelişmeler buna tanıktır. Örneğin sayıları hızla artan teknisyenler evvelce hemşirelerin yürüttüğü işleri üstlenmektedirler. Hemşirelerin niteliksizleştirilmesinde büyük yol alınmıştır. Laboratuvar hizmetlerinde otomasyonun yaygınlaşması bir diğer örnektir. Sağlık sektöründe emeğin niteliksizleştirilmesini ve görevlerin parçalanmasını önleyecek emek sürecine özel hiçbir nitelik yoktur. Hizmet sektöründe emek sürecindeki değişimlerin hızı bir yanda kapitalist sınıfın emeğin sömürü oranını arttırmak amacıyla hizmet işçisini olabildiğince fazla çalıştırmak için yapacağı baskıya, diğer yandan da hizmet işçisinin sömürünün arttırılmasına göstereceği dirençle bağlı olacaktır. Bu eğilim kamu hizmetlerinde de

görülmektedir. Çünkü kamu işçilerinin artık değeri olabildiğince az tüketmeleri kapitalist sınıfın el koyacağı miktarı arttıracığından, bu eğilim kapitalist sınıfa yarar sağlayacaktır.

Sermayenin Uluslararası Hareketliliği ve Emek Süreci ile Sağlık Üzerindeki Etkileri

Sermayenin uluslararası hareketliliği, gelişmiş kapitalist sanayi ülkelerinde sermayenin emeği esas olarak görece artık değere el koyarak, az gelişmiş ülkelerde ise esas olarak mutlak artık değere el koyarak sömürür biçimde dile getirilen geçmişe dayalı ikilemi bir ölçüde yıkılmıştır. Örneğin bugünkü ekonomik düzende, hem gelişmiş hem de az gelişmiş kapitalist ülkelerde, emeği sömürü oranının mutlak artık değere el koyulması yoluyla arttırılması yolunda önemli başarı kazanan girişimlere tanık olmaktadır. El koyulan mutlak artık değer arttırılması için:

1. Çalışma süreleri uzatılmaktadır. Gerçekten işsizlik arttıkça, emek gücünün fazla çalıştırıldığını görüyoruz. Örneğin Ford fabrikalarında işçiler kuramsal olarak haftada 35 saat çalışmaları gerekiyor, zorunlu fazla mesai ile haftalık çalışma sürelerini 52 saate çıkartan fazladan çalışmaya zorlanmaktadırlar. Bu fazla mesai iş sözleşmelerine de yazılmıştır. Japonya'da Toyota Fabrikalarında da işçiler 8 saatlik günlük yasal çalışma sürelerine en az iki saat eklemek zorunda bırakılmakta, bu süre sıklıkla 3, 3.5 saate çıkmaktadır. Bu endüstriler az gelişmiş ülkelerde etkinlik gösteriyorlarsa, çalışma süreleri daha da uzatılmaktadır. Gelişmiş ülkelerin çoğunda fazla mesai saymazsak haftalık yasal çalışma süresi 40-44 saat iken, örneğin Güney Kore'de 50-58 saat, Filipinler'de 45-50 saat, Singapur'da 49 saat, Taylan'da 47-51 saattir. Hong Kong'da haftalık çalışma süresi 60 saattir ve emek gücünün % 58'i haftanın 7 günü çalışmaktadır. 1971 nüfus sayımına göre, o yıl 174439 işçi haftada 75 saat, 13792 işçi ise 105 saat çalışmıştır. (1975'te Hong Kong'da çalışan işçi sayısı 1.900.000'dir, bunların 700.000'i imalat sanayiinde çalışmaktadır. Emek süresi işçinin pek çok işte birden çalıştırılmasıyla da arttırılmaktadır. (Çok işlilik). Bu özellikle ev işleri de yapan kadın işçilerde belirgindir. Örneğin 1978 yılında Birleşik Devletler'de ev işleri için kadınlar haftada 69 saat, erkekler ise 53 saat emek harcamışlardır. İkisinin toplamı 3 tam süre çalışmaya karşılık gelen 122 saat eder. Çalışan Kadınlar Ulusal Komisyonu'nun son raporuna göre, kadınların % 55'i hiçbir boş zamanları olmadığını bildirmişlerdir. Kadınların sadece % 14'ü işleri ile aile yaşantılarının birbirini ciddi biçimde engellemediğini belirtmiştir.

2. Emek gücünün yeniden üretim maliyetlerinin düşürülmesi. Gelişmiş ve az gelişmiş kapitalist ülkelerde emeğin bireysel ve toplumsal ücretinin budanması çabalarının büyük ölçüde başarıya ulaşması emek sömürüsünün arttırılmasında önemli etki yapmıştır. Bu gelişme emeğin uluslar ve devletler arası hareketliliği ile kolaylaştırılmıştır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde yurttaşlık hakları olmayan, oy veremeyen, sermaye karşısındaki konumu belirsiz geniş göçmen işçi sektörleri oluşturulmuştur. Göçmenlere ödenen ücretler emek güçlerinin yeniden üretilmesinin maliyetinden bile düşüktür. Marx'ın ilkel birikim olarak adlandırdığı bu "süper sömürü" ancak (a) eşin ödenmeyen emeğinin bu maliyeti desteklemesiyle, (b) bu maliyetlerin göçmenlerin gelip sonrada geri döndükleri ülkelerinin toplumlarının karşılanmasıyla, olanaklı hale gelir. Emek gücünün yeniden üretim maliyetlerinin azaltılması sermayenin uluslar ve devletler arası hareketliliğinin emek maliyetinin düşürülmesine olanak sağlayacak biçimde ücretlerin çok düşük olduğu ülkelere yönlendirilmesi ile daha da kolaylaştırılmıştır. Örneğin Andre Gunder Frank ve Michel Chossudovsky tekstil endüstrisinde Birleşik Devletler sermayesinin Taiwan, Güney Kore, Brezilya ve benzeri diğer ülkelere akışını açıklayan ülkeler arası muazzam ücret farklılıklarını göstermişlerdir. Bu sömürü sıklıkla vahşi bir askeri düzenle noktalanmış ağır politik baskı ortamına gereksinir.

3. Yeniden üretim maliyeti düşük olan kadın ve çocuk emeği kullanımının arttırılması. Örneğin az gelişmiş ülkelerde kurulan tekstil ve elektronik endüstrilerinde yeni istihdam edilen emeğin yaklaşık % 90'ı kadın (erkek emeğine ödenen en düşük ücretin % 20-50'si düşük ücretlerle) ve çocuk emeğidir. "Ekonomik Bakımdan Aktif" dünya nüfusu içinde 14 yaş altı çocuk sayısı 54 milyon olarak tahmin edilmektedir.

Sömürü oranını mutlak artık değere el koyarak arttırmanın yanı sıra, kapitalist sınıf sömürü oranını emek yoğunluğunu arttırarak ve emek sürecine yeni teknolojiler ve yeni maddeler katarak, yani görece artık değere de el koyarak arttırır. Sonuçta, işyerlerinde yorgunluk artışıyla, strese bağlı hastalıklarda çoğalmayla kazalarla ve ölümlerle karşılaşırız. Örneğin Güney Kore'de işyerlerinde sakatlıklar 1970-1976 arasında 2.7 misli artmıştır. Brezilya'nın Sao Paulo kentinde 1973'te 712.000, 1974'te ise 780.000 iş kazası olmuştur. Emek gücünün % 24'ü büyük kaza geçirmiştir. Bu oran Fransa'dakinin 3 katıdır. Ayrıca az gelişmiş ülkelerde emek sürecinde yeni zehirli maddelerin kullanılması gelişmiş sanayi ülkelerinde görülenlerle aynı türden

zehirlenmeye bağlı hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Özetlersek uluslararası sermaye hareketliliğinin bir sonucu olarak, az gelişmiş ülkelerde emek sürecinin iki tipi, iki tip hastalıklılık ve ölümlülük yaratır. Birincisi üretici güçlerinin gelişim düzeylerinin geri olmasıyla nitelendirilen emek sürecidir. Bu süreçte emek sömürüsü mutlak artık değere el koyularak gerçekleştirilir, sağlık bu sırada yitirilir. Diğeri önceki sömürü biçimi üzerinde gelişir, büyük ölçekli endüstri egemenliği ile nitelendirilir. Bu süreçte emek gücü ve sağlık mutlak ve görece artık değere el koyulması sırasında sömürülür. Kanserlere bağlı ölümlerle açlığa bağlı ölümlerin çakışması az gelişmiş ülkelerdeki kapitalist gelişmenin simgesi olmuştur.

Buna karşılık, gelişmiş kapitalist ülkelerdeyse, kapitalist sınıfın yalnızca görece artık değer sömürüsünü değil aynı zamanda mutlak artık değer sömürüsünü de arttırmak için vahşi bir saldırı başlattığını görüyoruz. Emek yenilgiye uğratılabildiği ölçüde de sağlık mutlak ve görece anlamda yitirmekte, mutlak ve görece artık değere el koyma oranları da artmaktadır.

SONUÇ : SINIF SAVAŞIMI VE EMEK SÜRECİ

Kapitalist sınıf sınıf savaşımı boyunca emeğin gücüne ve sağlığına el koyabileceği koşulları yaratır. Örneğin ekonomik düzeyde kapitalist sınıf yarattığı gizli ve açık işsizlikle emeği disiplinli olmaya zorlar. Aynı şekilde sermayenin devletlerarası hareketi ile sömürü koşulları sürekli yeniden yaratılır. (örneğin sendikalaşamama)

Sömürünün yeniden üretilmesinin diğer önemli koşulu ideolojiktir. Kapitalist sınıf için emeğin, işyerindeki zararı, endüstrileşmenin ve ilerlemenin kaçınılmaz sonucu gibi gören "endüstrileşme" ideolojisini benimsemesi önemlidir. Kapitalist sınıf tarafından geliştirilmiş diğer ideolojik tutum işyerindeki zararı işçinin ya da ebeveynlerinin hatası gibi göstermeye çalışmak, yani hastalıklarla ilgili sorumluluğu bireyselleştirmektir. Örneğin işçilerde kanser oluşması kanser yapıcılara maruziyetin bir sonucu gibi değil de, işçileri özellikle bu maddelere duyarlılaştıran genlerin varlığıyla açıklanır. Sonuçta işyerindeki kanser sorununun çözülmesi için geliştirilecek strateji işçilerde genetik inceleme yapılmasında düğümlenir. Uluslararası Petrol, Kimya, Atom İşçileri Sendikası Sağlık ve Güvenlik Müdürü Anthony Mazzocchi'nin yakında söylediği gibi, "1980'lerde suçlanan bir sürü kurban gö-

receğimizi sanıyorum. Ne ile çalıştığınızdan çok anenizin ve babanızın kim olduğu üzerinde durulacak."

İşyerinde kanser sorununu gelişmenin kaçınılmaz sonucu gibi gören ideolojik yaklaşım Birleşik Devletler'de, kimi sağlık yöneticilerine, örneğin ülkenin tıbbi kuruluşları için en saygın forum sayılan Amerikan Sağlık Vakfı'na kanser yapıcı maddelerle çalışılan işçilere kanser gelişmeden önce ölecekleri varsayılarak yaşlı işçilerin yerleştirilmesini önerebilmesi için yol göstermiştir.

İşçi sınıfının edilgen olmadığını söylemek gereksizdir. İşçi sınıfı emek sürecinde değişim için sürekli savaşım yürütmüş, çalışma sürelerinin kısaltılması, iş yoğunluğunun, teknolojisinin, örgütlenmesinin değiştirilmesi için uğraş vermiştir. Ama emek sürecindeki her değişiklik kapitalist sınıfın işçi sınıfının baskı koşullarına direncini kırmak ya da denetlemek isteğinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. İşin insanileştirilmesi ve işçi katılımı gibi girişimler de sermayenin bu direnci sınırlama çabalarıdır. Bu çabaların "işbirliği" sayılıp sayılmayacağı işyerindeki karşılıklı politik güç ilişkilerine bağlıdır.

Bu savaşımında tartışılması gereken kimi yeni gelişmeler vardır. Birincisi kapitalist sınıfın tanımıyla "üretkenlik" kavramının sorgulanmasıdır. Üretimin sağlığını yokettiği işçiye yüklediği muazzam toplumsal maliyet üretkenlik hesaplamalarında gözönünde bulundurulmaz. Ama Şikago İş Sağlığı ve Güvenliği Komitesi (COSH) Detroit'te araba üretiminden sağlık "maliyetini" herşeye rağmen tanımlamıştır. 1. tablo emek sürecinin bölümlerini ve bu bölümlerdeki farklı unsurların yarattıkları zararları özetlemiştir. Emek bu "gizli" maliyetin fark edilmesini beklemektedir.

Burjuva ideolojisinin sorgulanması gereken diğer yaklaşımı işyerindeki zararın kaçınılmazlığıdır. Bu ideolojik yaklaşımın daha baştan kabulü emeği tazmin ettirme savaşımına yönlendirmiştir. Ama 1960'ların sonundan beri Avrupa ve Kuzey Amerika emek hareketi ilgisini emek sürecinin denetimine yönlendirmiştir. Bu ilgi farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır: Birleşik Devletler Petrol, Kimya, Atom İşçileri Sendikası iş sağlığı hizmetlerini denetlemeyi istemekte. İtalya'da Fiat işçileri ise sermayenin önerdiği emek süreci değişikliklerini reddetme yetkisi istemektedir.

Emek hareketinin deneyimi, kapitalist sınıf tüm araçlarıyla engellemeye çalışacak olsa bile, işçilerin emek sürecinin unsurları üzerindeki denetimini yeniden kazanmasına olanak sağlayacak doğrudan demokrasi uygulamalarını geliştirmek zorunda olduklarını göstermektedir. İtalyan işçilerinin 1970'lerin başında geliştirdikleri Fabrika Konseyleri örneğinin de gösterdiği gibi, kapitalizm koşullarında bile anlamli doğrudan denetim uygulamaları geliştirilebilir.

Doğrudan katılım uygulamalarının temsili ya da dolaylı demokrasi uygulamaları ile tamamlanması gereklidir. Burada işçi organları sendikalar benzeri emek aygıtlarına temsilcilerini seçerler. İşçi sınıfı savaşımını işyerinde ve dışında yürütmek zorundadır. Bu savaşımında ve özellikle de işyeri dışında yürütülen savaşımında işçi sınıfının ortak çıkarları paylaştığı diğer sınıf, grup ve hareketlerle bağlaşıklık kurmaya gereksinimi vardır. Sağlık yalnızca işyerinde yitilmemekte, toplulukta, çevrede, ailede ve gündelik yaşamın her alanında tekrar yitilmektedir. İşyerine bağlı savaşımın işyeri dışındakiyle eklenmesi ve doğrudan demokrasi girişimlerinin dolaylı demokrasi girişimleriyle eklenmesi halkımızın çoğunluğunun sağlığının sömürülmesi ve yitirilmesinin önlenmesi anahtar sorunlardır.

Tablo 1 : Otomobil Üretiminin Sağlık Maliyetleri

Emek Sürecinin Bölümleri	Sağlığa el koyulması (Hastalıklar ve kazalar)	
Dökümhane	: Motor Gövdesi	Silikoza, kanser, yanık
Kaporta Bölümü	: Kaporta üretimi	İşitme kaybı, organ kopmaları
Makina Bölümü	: Aktarma organları	Dermatitler, Akciğer hastalıkları
Kauçuk Bölümü	: Tekerlekler	Lösemi
Asbest Bölümü	: Fren ve debriyaj	Akciğer kanseri, asbestoz
Akü Bölümü	: Aküler	Kurşun zehirlenmesi
Krom Kaplama B.	: Tamponlar ve aksesuar	Burun boşluğu ve sinüs kanseri
Cam Fabrikası	: Pencereleler	Akciğer hastalıkları, Katarakt
Plastik Bölümü	: Vinil tavan ve koltuklar	Anjiokarsinoma (Karaciğer kanseri)
Maden Arıtma B.	: Bakır teller	Akciğer ve deri kanseri
Pigment ve çözücü B.	: Boyalar	Kurşun zehirlenmesi, karaciğer has.
Sentetik Elyaf Bölümü	: Koltuk kılıfları	Amfizem, bronşit
Montaj Bölümü	:	Stres, Beyinsel rahatsızlıklar
Arıtımevi	: Benzin	Lösemi, deri kanseri